

BİR TARİHÎ TÜRKÜ: “CEZAYİR”

F. Gülay MİRZAOĞLU*

Özet: Tarihi türkülerden biri olan ‘Cezayir Türküsü,’ bugün Anadolu’nun pek çok yöresinde düğün töreni bağlamında, sözlü-sözsüz ezgi-türkü olarak ve çoğu zaman da dans eşliğinde icrâ edilmektedir. Bu makalede, Cezayir türküsünün tarihi gerçeklik ile ilişkisi ve ortaya çıktığı bağlam bakımından olduğu kadar bugünkü icra bağlamı açısından da araştırılıp incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Cezayir türküsü, Cezayir, tarihi türkü, türkü, dans.

Abstract: The song titled “Cezayir”, a historical song is sung in most parts of Anatolia. It is performed with verbal or non-verbal within the context of wedding seremonies. In this article, the relationship between the content of Cezayir song and historical reality will be discussed and it will also be examined from the point of view of its creating context and its performing context.

Key words: Algeria song, Algeria, historical songs, song, dance.

Giriş

Anadolu sahası Türk düğün törenlerinde sıklıkla icrâ edilen türkülerden biri “Cezayir türküsüdür. Bu türkünün, günümüze gelinceye kadar çeşitli yörelerden pek çok örnekleri tespit edilmiştir. Güney, Orta, Doğu ve Batı Anadolu’da Cezayir adlı bir ezginin veya türkünün, bu bölgelerin düğünlerinde çalınıp söylendiği veya bu ezgiye dansla eşlik edildiği, düğün gelenekleri ve düğün türküleri veya yerel müzik örnekleri üzerine yapılan bazı araştırmalardan bilinmektedir (Demirci 1938: 258-259; Gazimihal 1947a: 16-21; 1947b: 8-10; 1991: 109, 231); Uğur 1947: 47; Attila 1957: 145-146; Barlas 1963: 25-26; Yund 1961: 2365-2366; Arsunar 1962: 35-37; Özbek 1981: 380-381; Kaptan 1988: 31-32; Duygulu 1991: 32-41).

“Cezayir”in, sözlü veya sözsüz, ya da dans eşlikli veya eşiksiz, Anadolu’nun birbirinden uzak yörelerinde icrâ ortamları ve metinleri açısından ortaklık ve süreklilik göstermesi olgusu nasıl açıklanabilir? Birbirinden uzak yöre halkının bu ezgiyi benimsemiş olmasının tarihî boyutları tasvir edilebilir mi? Daha doğrusu, tarih biliminin verileri, bu ezgiye eşlik eden türkünün ve dansın ortaya çıkış macerasının ve gelenek unsuru oluşunun açıklanmasında ne ölçüde aydınlatıcıdır? Tarihî olgular ile burada söz konusu edilen kültürel olgu arasında bir organik bağın varlığından söz edilebilir mi? Bu sorulara ilâveten, türkünün yakıldığı ve söylendiği tarihî bağlam ile, bugünkü icrâ bağlamı arasında anlam ve işlev bakımından nasıl bir ilişkinin olduğu sorusu, yazının konusunu oluşturmaktadır.

Konuyla ilgili soruların açıklanabilmesi için, öncelikle Cezayir türküsünün metinlerine ve icrâ edildiği ortamlara bakmak gerekir. Cezayir adıyla derlenip yayımlanmış pek çok türkü vardır. Bu metinler arasında, müzikolog M. Ragıp Gazimihal’in 1947’de yayınladığı “Yurtta Yaşayan Cezayir Türküleri” içinden bir örnek metin ile, Ferruh Arsunar tarafından, Antep’te 1962 yılında kaydedilmiş bir örnek ve Osman Attila’nın 1966’da derlemiş olduğu “Afyonkarahisar Türküleri” adlı eser içinde yer alan örnek türkü metni aşağıda verilmiştir.

Cezayir Türküsü

1.

Cezayir’in ufak ufak evleri
İçindedir ağaları beyleri,
Türkçe bilmez mâni söyler dilleri,
Tunus, Tarabulus ve Cezayir of!

Yaz gelince gemilerimiz yağlanır,
Kış olunca tersaneye bağlanır,
Delikanlılar Cezayir’de eğlenir,
Tunus, Tarabulus ve Cezayir of! (Gazimihal 1947a:17).

2.

Cezayir’in gemileri yağlanır
Yağlanır da tersaneye bağlanır

* Dr., Hacettepe Üniversitesi.

Cezayir’de koç yiğitler eğlenir
Hama, Humus, Tarabulus, Cezayir

Gemi gelir Cezayir’den Mısır’dan
Yelkenleri vardır kumaş hasırdan
Kadir mevlam kurtar beni yesirden
Hama, Humus, Tarabulus, Cezayir.

Cezayir’i dersin yolları taşlı
Bunu söyliyenin gözleri yaşlı
Güzelleri dersin hep eğri kaşlı
Hama, Humus, Tarabulus, Cezayir

Cezayir’in sağ tarafı sekili
Sekisinde i-reyhanlar ekili
Güzelleri dersin siyah kekilli
Hama, Humus, Tarabulus, Cezayir (Arsunar 1962:35-36).

3.
Cezayir’in gemileri yağlanır
Yağlanır da tersaneye bağlanır
Cezayir’de koç yiğitler eğlenir
Deli düşman aptal aptal dillenir
Kahpe Cezayir duman vardır başında
Cümle âlem senin peşinde

Cezayir’de sıra sıra söğütler
Söğüdün altında arslan yiğitler
Binbaşı gelmiş Mehmet’in öğütler,
Dini bir uğruna gitti kanlı yiğitler
Kahpe Cezayir duman vardır başında,
Cümle âlem senin peşinde

Elden gittiğine mi yanam ağlayam
Nice genç yiğitleri aldın fidan çağında
Dostu düşmanı güldürdün, kara bağıyam
Cezayir! Cezayir! Biz ne ettik sana

Cümle âlem senin peşinde

Kahpe Cezayir duman vardır başında (Attila 1966: 145-146).

Osman Attila'nın kaydettiğine göre, Cezayir türküsünün hikâyesi şöyle özetlenebilir: Barbaros Hayrettin Paşa tarafından alınarak Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı hâkimiyetine giren Cezayir, daha sonra Fransızlar tarafından işgâl edilir (1827-1830). Bu işgâl sırasında Fransızlarla savaştan Türk askerlerinden pek çok şehit verilir. Bunlar arasında eski adı Dinar Köyü olan Yaylabağı'ndan gençler de vardır. Şehitlerin yavuklularına, ana babalarına kara haber ulaştığında bütün köylü yasa bürünür ve bu olayın onlar üzerindeki etkileri uzun zaman devam eder. Bu savaşlar sırasında şehit olan Mehmet adlı bir yiğidin nişanlısı kara haberi alınca aklını kaçırmış. Her gün köyün yüksek, ağaçlı tepesine çıkar, yanık sesiyle içli bir şekilde bu ağıtı söylermiş. O da nişanlısının şehit düşmesine dayanamayarak olaydan kısa bir süre sonra ölmüş, köylülerin göz yaşlarıyla öbür dünyaya yolcu edilmiş (Attila 1966: 145). Türkünün Anadolu'nun başka yörelerinden derlenmiş metinlerinin tespit edilebilen ortaya çıkış hikâyeleri de benzer içeriğe sahiptir (Yund 1961: 2365).

Cezayir türküsünün söylendiği sözel ortamların başlıcası kına gecesidir. Bunun yanında, yine düğün çerçevesi içinde “gelin almaya gidilirken” ve “gelin getirilirken” icrâ edilmektedir. Düğün dışında ise, “muhabbet” veya “sohbet” gibi tâbirlerle adlandırılan bütünüyle erkeklerin katıldığı eğlence ortamlarında da, kapanış ezgisi olarak, genellikle sözsüz icrâ edilir. Bu duruma, Gaziantep, Erzincan ve Bursa civarında, kına merasimleri sırasındaki icrâlar örnek verilebilir (Arsunar 1962: 35-36; Eke 1997: 36; Çokçetin 2003: 19). Denizli yöresinde ise, düğünün son günü, düğün alayı, önde çalgı takımı ve bayraktar, arkada gençler bulunmak üzere, kız evine doğru hareket ederken yolda silah atılır; kimi zaman durulup türküler söylenir, oyunlar oynanır ve müzik eşliğinde yola devam edilir. Bu sırada gençler, sağa sola yalpa yaparak, Cezayir türküsünü söylerler. Bu türkü, gelin ata binerken ve inerken de söylenir (Kaptan 1988: 21).

Cezayir havasının, sohbetlerde icrâ edilen müzik repertuarı içinde yer aldığına dair bilgiler de mevcuttur. Çankırı yâren sohbetlerinde, Cezayir, kapanış havası olarak çalınır. Misafirler, ikinci “kalk git” kahvesini içip gitmeye başlayınca, toplulukta hatırı sayılır kişiler varsa, Cezayir havası çalınır. Bu bağlamda, ezginin icrâsı, toplantının sona erdiği, misafir erkeklerin dağılıp gitmelerinin beklendiği anlamını taşır (Yönetken 1966: 28). Ankara-Sincan yöresinde, düğünlerde kına eğlencesine bağlı veya ayrı gerçekleştirilen “oturak âlemi” sırasında Cezayir en son çalınan ve genellikle, dans ile eşlik edilen bir ezgi olarak bilinir (Aydın 2003: 22).

M. Ragıp Gazimihal’in belirttiğine göre, Maraş’ın Göksun ilçesinin Obruk Şemsiler köyündeki üç oyundan biri, ‘Cezayir’dir. Yörenin diğer oyunlarından Sekme ve Sürtme gibi, Cezayir de, düğünlerde erkekler tarafından kaval ve tef ile, iki veya dört kişiyle oynanır. Ayrıca, Göksun’da da, bu dans, tekli ve davul zurna eşliğinde, erkekler tarafından icrâ edilir (Gazimihal 1991: 109, 231). Bingöl’ün tekli oyunlarından biri de Cezayir adını taşır (Yönetken 1966: 106).

Düğünde; özellikle kına gecesinde veya gelinin baba evinden çıkarılışında söylenen Cezayir türküsünün, icrâ edildiği bağlam dikkate alındığında, aynı zamanda bir tür ağıt gibi söylendiği görülür. Çünkü, baba evinden ayrılık vakti geldiğinde, toplumda beklenen davranış üzüntü duymak, bunu açığa vuracak biçimde görünmek ve üzüntüyü ağlayarak dışa vurmak şeklinde kendini gösterir. Gelin açısından da, ağlamak için pek çok neden olabilir¹ Bilindiği gibi, böyle bir ortamda, gelini ağlatmak üzere ağıt söylenir. Cezayir’e sefere çıkan ve bir daha memleketine sağ dönemeyen leventler üzerine yakılan bu türküler, sözlerinde tarihî bir olaya bağlı olarak yiğitlik imgesini taşımakla birlikte, hasret, ayrılık ve ölüm temleri üzerine kurulu olduklarından, aynı zamanda içerikleri bakımından her biri birer ağıttır.² Türkülerin tespit edilen söyleniş öyküleri de, bu gerçeği teyid eder.

Bu metinlerde sıklıkla karşılaşılan *Cezayir’in gemileri yağlanır/ yağlanır da tersaneye bağlanır/ Cezayir’de koç yiğitler eğlenir* dizeleri, Türk yiğitlerinin orada içinde buldukları fizikî ve tarihî çevre şartlarını belirtirken; türkü metninde italikle dizilen dizeler, bölgede yaşanan tarihî olayların akislerini ve sonuçlarını ve böylece metinlerin niçin ağıt olduklarını

¹ Buradaki ağlama davranışının sosyo-psikolojik arka plânı ve kına türküleri ile kına ritüelinin yapısal ilişkisi hakkında bkz. (Mirzaoğlu 2003, “Ballads for Henna Nights”, 46th Meeting of Permanent International Altaistic Conference (22-27 Haziran 2003, Ankara), (baskıda); ayrıca bkz. (Başgöz 1986: 263-267).

² Cezayir türküsünün metinleri; sözlü ve sözsüz ezgilerin notaya alınmış metinleri için bkz. (Duygulu 1991: 22-27; 45-70).

açıklar. *Bunu söyleyenin gözleri yaşlı.../ Nice genç yiğitleri aldın fidan çağında.../ Dini bir uğruna gitti kanlı yiğitler...* şeklinde, çeşitli dörtlüklere serpiştirilmiş dizeler bu durumu açıkça gösterir.

Tarihî Gerçeklik

Kuzey Afrika ülkesi Cezayir, 1516-1830 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde bir eyalettir.³ Türk denizcilerinden Oruç Reis ve Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Osmanlı topraklarına bağlanmıştır. Türk reislerin XVI. yüzyıldaki deniz seferleri sonucunda Cezayir, Tunus ve Trablus imparatorluk sınırlarına dahil olur ve Türk yönetimine girer.⁴ Bu süreç içinde, söz konusu bölgelere, İstanbul'dan yeniçeriler ile Antalya, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir gibi Batı Anadolu vilâyetlerinden leventler gönderilir (Akdağ 1999: 144-149). İmparatorluğun sınırlarına dahil olan Cezayir, Tunus ve Trablus'a Türk idari teşkilâtında Osmanlı yönetimince, "Mağrip Ocakları"⁵ veya "Garp Ocakları" adı verilir (Uzunçarşılı 1983b: 249). Yalnızca bu yerler ile sınırlı kalmayıp, bütün Akdeniz'de etkin bir güç haline gelen Türk denizcilerinin reisleri, "Cezayir Dayıları"⁶ adıyla anılır. "Dayı" denilen bu kişiler, Türk denizcileri olarak Kuzey Afrika'dan Anadolu'ya, Ege kıyılarından Rumeli'ye uzanan oldukça geniş bir coğrafyada etkin kuvvet haline gelirler.⁷ Bu etkin olma, savaşmaya dayalı bir hayat tarzına bağlıdır (Braudel 1993: 250-338; 1994: 369-516; Uzunçarşılı 1983a: 380-387; Uzunçarşılı 1983b: 248-258).

Bu geniş coğrafya, Osmanlı döneminde genel olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid adlı tek bir eyaleti oluşturmuştur. Bu eyalet, XVI. ve XVII. yüzyıllarda çok genişlemiş Girit'ten başka bütün Ege adaları, Gelibolu ve Biga yarımadaı, Ege ve Yunan deniz sahilleri ile Kuzey Afrika kıyılarının bir kısmı eyalete dahil edilmiştir.⁸

³ Kuzey Afrika'da Osmanlı hakimiyetinin kuruluşu hakkında bkz. (Chakib 1989: 22-36).

⁴ Türk denizcilerinin Batı Akdeniz'deki faaliyetleri hakkında bkz. (Kuran 1957); Cezayir'de Türk idaresi ve idarecileri (paşalar, ağalar ve dayılar) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Türk Ansiklopesi, X, "Cezayir" maddesi, Ankara 1960: 325-332; Uzunçarşılı 1983a: 380-387).

⁵ Mağrip müslümanlarının kadınları hakkında sosyo-linguistik çalışmalar için bkz. (Haman 1995).

⁶ Cezayir Dayılarından Ali Dayı'nın hikâyesi için bkz. (Elçin 1988b).

⁷ Türk Ansiklopedisi, X: (1960: 332).

⁸ Daha önce, merkezi Gelibolu olan sancağın beyliği, o dönemde "derya beyi" diye adlandırılan kaptan paşalara veriliyor ve ele geçirilen Ege adaları "Kaptan Paşa Sancağı" denilen bu sancağa bağlanıyordu. Barbaros Hayrettin Paşa'nın, Kanuni Sultan Süleyman'ın hizmetine girerek kaptan-ı derya olarak tayin edildiği sırada, adalar ve bazı kıyı sancakları birleştirilerek bu eyalet oluşturulmuş ve Afrika'daki Cezayir ülkesi beylerbeyliği ile birlikte Barbaros Hayrettin Paşa'nın idaresine verilmiştir. Bu dönemde Cezayir-i Bahr-i Sefid, eyaletine,

Türk denizci reislerinin Akdeniz'deki gücü; giderek yayılması, doğal olarak, yeniçerilere ilâveten, Anadolu'nun çeşitli illerinden donanmaya binlerce askerin katılımıyla gerçekleşir. Bunların büyük bir kısmı, Anadolu'da, dönemin hukukî terimiyle “çiftbozan” diye tanımlanan çiftçi köylülerden oluşur (Akdağ 1999: 16-20). Ünlü Cezayir dayılarından biri olan ve 1570 yılında Tunus'u ele geçiren Uluç Ali Reis'in emrinde dört-beş bin asker vardır (Braudel 1994: 447).

Evlîya Çelebi'ye ait XVII. yüzyıl kayıtları, söz konusu devrede Ege adalarına veya Adalar Denizi'ne açılan gemiler ve bunların donanım ve görünüşleri hakkında önemli tasvirî bilgiler verir:

Nuh-i Neci çağından beri böyle gemiler yapılmamıştır. Üç ayda tamamlanıp gövdeleri denize inince san deniz üzere birer dağ gibi dururlardı. Mavunalar yetmiş oturak olup, yüz kırk adet cenaheyn vardır. Sağ ve soldaki küreklerinde sekizer forsa, her birinde bir gemici ve bin silahlı yarar asker vardı.(...) Sözü'nün kısası ilk yaz oluncaya dek İstanbul tersanesinde iki yüz başarda, kadırga, kalite, kanca kıçlı forsa kadırgalar alesta olup demir bağlamışlardı. Her birine üçer kat mühimmat, donatım ve levendleri verildi. Yetmiş derya beyinin birer ve ikişer yedekleriyle yüz parça çektiri alesta ve su üstü olup müsella ve mükemmel derya kuşu gemiler ile on iki *Cezayir* kadırgası, on iki *Tunus*, on iki *Trablus* ve altı Mısır İskenderiye'si, altışar Reşid ile Dimyat, altı Kıbrıs, altı Rodos, altı İstanköy, Sakız, Limni, Midilli, altı da Mora kadırgası birer birer İstanbul'a gelip Tersane-i âmirede cümle beş yüz parça kadırga toplanmış oldu.(...) Her birinde beş yüz levent, beş yüz gemici vardır. Her birine ikişer bin asker konup hazır beklemekte idiler (Evlîya Çelebi 1983: 235-236).

Cezayir'in, XVIII. yüzyıla gelindiğinde, önceki yüzyıldaki kuvveti ve hâkimiyeti zayıflamaya başlar. Fransız donanmasını 1681'de mağlup ederek yirmi dokuz gemisini zapteden Cezayir ocağının, sonraki yüzyılda donanması zayıflar ve daha önce burada bulunan asker sayısı yirmi bin iken, bu devrede beş bine, iki bin beş yüze kadar düşer. Dayılar tarafından yönetilen Mağrip Ocakları (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) XVIII. yüzyıldan itibaren giderek eski kuvvetini kaybeder. Bu gelişmede, dayıların birbiriyle çarpışmalarıyla beraber,

“Kaptan Paşa eyaleti” adı verildiği gibi, sınırları içinde bulunan her iki Cezayir de kastedilerek “Cezayir Eyaleti” de denilmiştir. Bununla birlikte, söz konusu idarî yapı, bu şekliyle yalnızca Barbaros dönemi için geçerli olmuş, daha sonra ortaya çıkan karışıklıkları önlemek için de Cezayir Beylerbeyliği, Cezayir-i Garp veya Mağrip diye adlandırılmıştır (bkz. Türk Ansiklopedisi, X, 1960: 332). Bütün bu adlandırmalarda Cezayir adının yaygınlıkla kullanımı, bir bakıma, bugünkü Anadolu Türk kültüründe bu adın pek çok farklı bağlamlardaki kullanımını da açıklayabilir.

imparatorluktan bağımsız hareket etmeye eğilimleri de etkili olmuştur (Uzunçarşılı 1983b: 253-258). Cezayir’de Türk siyâsî hâkimiyeti 1830’da, Fransızların Türk-Arap kuvvetleriyle çarpışarak burayı ele geçirmesiyle sona ermiştir.

Tarih biliminin bütün bu verileri, Mağrip ocaklarının merkezi olan Cezayir ülkesine Anadolu Türkmenlerinden leventlerin seçilip gönderildiğini gösteriyor. Türklerin, XVI.-XIX. yüzyıllar arasında buralarda binlerce evladını şehit verdiği anlaşılıyor. Yazılı tarih kayıtlarında siyasî, askerî ve idarî boyutlarıyla göze çarpan bu ilişkinin kültürel boyutları da söze ve ezgiye dökülüp ifade edilmiştir. Bu bağlamda, tarihî türküler kategorisi içinde yer verilebilecek Cezayir türküleri, bir bakıma metinlerinin içeriği bakımından sözlü tarih verileri gibi de kabul edilebilir. Bu noktada vurgulanması gereken, söz konusu tarihî gerçeklik ile folklor biliminin “yaşanmış” kabul ettiği gerçeğin birbiriyle genel anlamda örtüştüğü olabilir.

Cezayir türküsünün tarihî bağlamına değinirken şu noktaya da işaret etmek gerekir: Türkünün metinlerinde sıkça telaffuz edilen Cezayir adından başka, Hama, Humus gibi bugün Suriye’de bulunan bu yerleşim bölgeleri de, imparatorluğun Türkmen aşiretlerini iskân ettiği geniş coğrafya sınırları içinde bulunur. Meselâ; Halep Türkmenlerinden Okçu cemaati bu yüzyılın başında *Hama Humus*’a iskân olunmuştur (Halaçoğlu 1991: 45). İfraz-ı Zulkadriye cemaatlerinden Sakallu Ceridi ve Hacılı Dokuzu cemaatleri 1710 yılında Hama’da iskân edilmeleri hususunda emir verilirse de, bu yere gitmezler. Maraş eyaletine bağlı Samsad nahiyesinde sakin bulunan Beyzeki cemaatinden, bir grubun devlete karşı gelmeleri sonucu, 1715 yılında *Hama*’ya iskânları edilirler. Ancak *Hama*, *Humus* ve *Rakka* bölgelerine yerleştirilen Türkmenlerin çoğu, coğrafi konumun elverişli olmaması Arap aşiretlerin baskıları nedeniyle yerlerini terk ederler. Aynı yüzyılın ikinci yarısında *Rakka*’ya iskân olunan cemaatlerden, yerlerini terk ederek Anadolu’nun çeşitli yerlerine dağılan kimi Türkmen cemaatleri *Hama*, *Humus*, *Halep* havalisine yerleştirilmişlerdir (Halaçoğlu 1991: 52, 64, 84, 85, 87).

Kültürel Etkileşimler ve İzler

Türk hakimiyeti döneminde, Türklerin sosyal ve kültürel kurumları Cezayir’e taşıdıkları; günlük yaşam alanları ve zaman geçirme biçimlerinin geleneksel Türk yaşamına göre şekillendiği bilinmektedir. Burada bulunan hanlar, hamamlar, vakıflar, aşevleri, sanat ve

ticaret yerleri, oyun ve eğlence merkezleri Türk devletinde olduğu gibidir. Halkın eğlenmesi için sergilenen oyunlar arasında bulunan Karagöz ve meddah ile, cirit ve güreş oyunları buraya Türklerle beraber gelen ve ilgi çekici oyunlardı. Benzer bir şekilde, türkü okuma, destan, hikâye ve masal anlatma söz konusu dönemde yaygın zaman geçirme biçimleriydi (Yekhlef 1991: 13).

Günümüzde, Arap dili ve edebiyatı hariç tutulursa, Fransız dilinin ve edebiyatının önemli bir yer tuttuğu Cezayir’de, imparatorluk döneminden kalma kültürel izlere rastlanmaktadır. Bunlardan en bilinenleri Türkçe sözcükler ve kimi yer adlarıdır. Türk döneminden bugüne gelen üç bin ile altı bin civarında Türkçe kelimenin evlerde, çarşı ve pazar yerlerinde, eğitim-öğretim alanında, askerî ve idarî kurumlarda kullanıldığı ifade edilmektedir. Efendi, bey, ağa, sarı, kara, çavuş, onbaşı, odabaşı, nişan, çeşme bunlardan yalnızca birkaçıdır (Yekhlef 1991: 15-16). Yer adlarına ise, Cezayir’in meşhur mekânları olan Dayı bahçesi, Dayı sarayı örnek gösterilebilir.⁹

Anadolu sahası Türk kültüründe Cezayir izlerine sıkça rastlamak mümkündür ve bu konuyu araştıran kimi çalışmalar da mevcuttur (Duygulu 1991). Cezayirli şâirler yanında, Cezayir üzerine şiir söyleyen pek çok Türk şâirinin varlığı tespit edilmiştir (Köprülü 1962: 406; Elçin 1988a; Tecer 1928: 124-131; Boratav, Fıratlı 1943: 148-150; 154-156; Duygulu 1991: 7-22). Giyim-kuşam malzemelerinden (Cezayir elbisesi, Cezayir fesi gibi...) çiçek adlarına (Cezayir menekşesi) Cezayir adını duymak mümkündür.¹⁰ Bugün sözlü kültürde, ortak tarihî geçmişin izlerini, söylendikçe ve oynandıkça taşıyan, koruyan ve daha yaygın bilinen kültürel öge Cezayir türküsüdür, denilebilir.

Sonuç

Tarihî olaylar üzerine yaratılıp yayılması nedeniyle, içeriği açısından tarihî bir türkü diyebileceğimiz Cezayir türküsünün, bir bütün olarak metinlerine bakıldığında, yiğitlik imgesi yanında sıla, hasret, ayrılık temi üzerine kurulu olduğu görülür. Türkünün konusu, Cezayir’e giden, düşmanla çarpışan ve dönemeyen yiğitlerin âkibetidir. Türkü metinleri, tarihî gerçekliğin özel bir şekilde ifadesidir. Bu ifadede, yaşanmış olay ile birlikte bir değerlendirme de yer alır. V. Propp’un ifade ettiği gibi, tarihî türkülerin temel özelliği,

⁹ Cezayir şehrinin önemli noktaları kabul edilen bu yer adları için (bkz. Türk Ansiklopedisi X: 331).

¹⁰ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. (Duygulu 1991).

olayların içinde yer alan, ya da olaylara tanık olanlar tarafından yaratılmalarıdır ki, Cezayir türküsünün ortaya çıkış hikâyeleri de, bu türkünün, olayın içinde doğrudan yer almamış olsalar da, ona tanık olan ve sonuçlarını bizzat yaşayanlarca yakıldığını anlatır.

Türkünün içeriği belirli bir ölçüde kurgu öğelerine yer vermekle beraber, olayın geçtiği ortamda veya olayın tanıkları tarafından yaratılmaları ve yaygınlıkları tarihî türkülerin ayırt edici özellikleridir (Propp 1998: 58-59). Metinlerine bu açılardan bakıldığında, türküde, Cezayir şehrinin betimlemelerine daima yer verildiği görülür; bu betimlemelerde hem gerçek, hem de kurgu öğeleri yan yana bulunabilir. Yine metne göre, olayların geçtiği mekânların tasviri, orada bulunan, çevreyi bizzat gören, o ortamda yaşayan kişilerin gözyle yapılır. *Cezayir'in ufak ufak evleri/ İçindedir ağaları beyleri/ Türkçe bilmez mâni söyler dilleri/ Tunus, Tarabulus ve Cezayir of...* Kurgu öğeleri kullanmaya daha fazla yer verilen betimleyici ilk iki dizeden sonra, asıl olay veya durumun anlatımı, olayın kahramanı tarafından değil de, onun etkilerini yaşayan tanıkları tarafından sürdürülür.

Günümüzde türkünün, Anadolu'nun pek çok yöresinde benimsenmiş olması, onların, ortak bir tarihî geçmişin ve paylaşılan bir kültürün ürünü olmalarından kaynaklanır. Müzikolog Gazimihal, büyük tarihî hatıraların ifadesi sayılarak kitleleri ağlatabilmiş olan türkülerin, ferdî duyguların ifadesi durumundaki türkülerden çok daha dayanıklı olabildiklerini belirterek, bunun en iyi örneklerinden birisinin Cezayir üzerine söylenen türküler olduğunu ifade eder (Gazimihal 1947a:17).

“Cezayir” adıyla ilk örneklerine XX. yüzyıl başlarında tutulmuş kayıtlarda rastladığımız (Gazimihal 1928: 72) türkünün, tematik açıdan eskiliğini gösteren kimi örnekler de bulunmaktadır. XVI. yüzyıl sonları ile, XVII. yüzyıl başlarında yaşamış olan “Armutlu” mahlaslı şâirin adını taşıyan ve “Türkü be-reviş-i kıraat” adıyla kaydedilmiş bir türkü vardır (Ufki 1976). Ayrıca, saz şâirlerinden bir çoğunun, XVI. yüzyılda, benzer bir tem üzerinde, Cezayir ile bağlı şiirler söylemesi; mehter müziği repertuarında “Cezayir” adlı bir ezginin bulunması; ayrıca, “Cezayir marşı” adlı bir marşın, 1800'lü yıllarda mevcut olması bu temin ve bu ezginin ne ölçüde eski ve yaygın olduğunu göstermektedir (Gazimihal 1955: 50, 87, 200-2004; Duygulu 1991: 37-40). Dahası, Cezayir havasının Anadolu'da yüzyıllardan beri çalınan eski bir “halk havası” olduğunu benimseyen görüşler de bulunmaktadır. Bu görüşe

göre, Cezayir marşının sözleri, bu ezginin, muhtemelen, Türk leventlerinin uzak ülkelere deniz seferi yaptıkları zamanlardan kalmış olmalıdır.¹¹

Sonuç olarak, Cezayir türküsü, sürekli, uzun yıllar cereyan etmiş bir olgu içinde yaşanmış bir tarihî gerçekliğe karşı halkın duygusal tutumunu ifade eder. Günümüzde, Anadolu'nun hemen her köşesinde kına yakılırken, gelin alınırken ayrılığı anlatır. Türkü, her yörenin kendine özgü ezgi karakterine uygun (Duygulu 1991: 41); veya söz ve ezgi bakımından çeşitlenmiş biçimde icrâ edilir.¹² Cezayir türküsü ve dansı, erkeklere özgü “sohbet”, “muhabbet”, “oturak âlemi” gibi eğlence ortamlarında icrâ edildiğinde, Budin, Estargon Kalası ve Genç Osman gibi tarihî türkülerde olduğu gibi, aynı zamanda yiğitliğin ortak geçmişine ait çağrışımlarını yeniden diriltir ve yaşatır.¹³

Kaynaklar

ACAR, Besim (1999) Aydın 1955 doğumlu, Aydın-Germencik'te yaşayan zurna sanatçısı B.

Acar ve ekibi ile 27 Nisan 1999 tarihinde evinde yapılan görüşme ve derleme kayıtları. Zeybek repertuarı ve aynı icrada yer verilen Cezayir türküsü ile başka tarihi türkülerin yer aldığı davul-zurna icrasının video kayıtları F.G.M. arşivindedir.

AKBAŞOĞLU, Ramazan (1997) *Mağrip Ülkelerinin Sosyal-İktisadi Yapıları ve Türkiye İle İlişkileri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).

AKDAĞ, Mustafa (1999) *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası/ Celâli İsyânları*, Ankara: Başar Ofset Matbaacılık.

ARSUNAR, Ferruh (1962) *Gaziantep Folkloru*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ATTİLA, Osman (1957) *Afyonkarahisar Türküleri*, Ankara: Karınca Matbaası.

AYDIN, Gülşah (2003) “Sincan Düğünleri”, H.Ü Türk Dili ve Edebiyatı IV. Sınıf Halk Edebiyatı Dersi Öğrenci Ödevi.

¹¹ Bkz. “Cezayir Marşı” maddesi, Türk Ansiklopedisi, X, (1960: 328-329).

¹² Cezayir türkülerinde melodi ve ritm özellikleri için bkz. (Duygulu 1991: 40-41).

¹³ Batı Anadolu'da yiğitliğin sembolü olmuş zeybek (dans ve müzik) repertuarı içinde yukarıda adı geçen tarihi türkülerin de bulunması ve her iki türkü tipinin aynı hafızalarda bir arada yaşaması yalnızca bir tescül olmasa eerektir. Bu olgu, yiğitlik imgesinin tamamlayıcısı gibidir. Bölgede daha önce yaptığımız araştırmalarda davul-zurna sanatçılarından çoğunun (Acar 1999) repertuarlarında “Cezayir” adlı ezginin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın video kayıtları F.G.M. arşivindedir.

- BARLAS, H. Uğuroğlu (1963) *Maraş Düğün Adetleri*, İstanbul: Yurttaş Kitabevi Folklor Yayınları:1.
- BAŞGÖZ, İlhan (1986) “Düğün Türküleri mi, Ağıt mı?”, *Folklor Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları.
- BORATAV, P. Naili, H. Vedat Fıratlı (1943) *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Ankara: Maarif Matbaası.
- BRAUDEL, Fernand (1993) *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1.* (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınevi.
- BRAUDEL, Fernand (1994) *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 2.* (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınevi.
- “CEZAYİR”, Türk Ansiklopedisi X, (1960) Ankara: Maarif Matbaası, 312-328.
- “CEZAYİR MARŞI”, Türk Ansiklopedisi X, (1960) Ankara: Maarif Matbaası, 328-329.
- CHAKİB, Benafri (1989) *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- ÇOKÇETİN, Gülistan (2003) “Bursa-Göynükbelen’de Düğünlerde Geleneksel Uygulamalar”, H.Ü Türk Dili ve Edebiyatı IV. Sınıf Halk Edebiyatı Dersi Öğrenci Ödevi.
- DUYGULU, Melih (1991) *Folklorumuzda Cezayir*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi).
- EKE, Gültekin (1997) *Erzincan İl Sınırları İçindeki Kına Ezgilerinin İncelenmesi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- ELÇİN, Şükrü (1988a) *Akdeniz’de ve Cezayir’de Türk Halk Şâirleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ELÇİN, Şükrü (1988b) Hikâye-i Cezâyir Dayılarından Ali Dayı”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 17-22.
- EVLİYA ÇELEBİ (1983) *Seyahatnâme (Giriş)*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1928) *Anadolu Halk Türküleri ve Musiki İstikbalimiz*, İstanbul: İstanbul Konservatuarı, Marifet Matbaası.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1947a) “Yurtta Yaşayan Cezayir Türküleri” *Fikirler*, Yeni Seri: 5 (Kasım 1947): 16-21.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1947b) “Ege’de Cezayir Türküleri”, *Fikirler*, Yeni Seri: 3 (Eylül 1947): 8-10.

- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1955) *Türk Askeri Mızıkaları Tarihi*, İstanbul: Maarif Basımevi.
- GAZİMİHAL, Mahmut Ragıp (1991) *Türk Halk Oyunları Kataloğu I*, (Haz. Nail Tan) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1991) *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HAMAN, İlham (1995) *Une Etude Sociolinguistique Sur Les Femmes Maghrebines Musulmanes Immigrees: Du Pays D'origine Au Pays D'accueil*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- KAPTAN, Ş. Tekin (1988) *Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri, I*. Denizli: Yenigün Ofset Matbaacılık.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat (1962) *Türk Saz Şâirleri*, Ankara: Güven Matbaası.
- KURAN, Ercüment (1957) *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1830-1847)*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- MİRZAOĞLU, F. Gülay (2003) "Ballads for Henna Nights", *46th Annual Meeting of Permanent International Conference* (22-27 Haziran 2003, Ankara) adlı toplantıda sunulan bildiri (baskıda).
- ÖZBEK, Mehmet (1994) *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- PROPP, Vladimir (1998) *Folklor/ Teori ve Tarih* (Çev. Necdet Hasgöl, Tolga Tanyel), İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- TECER, Ahmet Kutsi (1928) "Cezayir Türk Halk Şâirlerinin Şiirleri", *Halk Bilgisi Mecmuası*, I: 124- 131.
- UFKİ, Ali (1976) *Mecmua-i Saz ü Söz* (Haz. Şükrü Elçin), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983a) *Osmanlı Tarihi II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1983b) *Osmanlı Tarihi IV, 2. Kısım*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YEKHLEF, Houria (1991) *Türk Hakimiyeti Devrinde Cezayir'de Kültürel ve Edebi Hayat*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- YÖNETKEN, Halil Bedi (1966) *Derleme Notları I*, İstanbul: Orkestra Yayınları.
- YUND, Kerim (1961) "Silifke ve Türk Folklorunda Cezayir", *Türk Folklor Araştırmaları*, 6, 141 (Nisan 1961): 2365-2366.